

Ρουσσώ, Γκιζό και Σμιτ:
Τρεις Θεωρίες κυριαρχίας και αντιπροσώπευσης

Το ζήτημα της αντιπροσώπευσης και της κυριαρχίας είναι κεντρικό στη σύγχρονη πολιτική σκέψη. Πρόκειται για ένα ζήτημα που έχει λάβει διαφορετικές και αντιφατικές απαντήσεις, άλλες αμιγώς πολιτικές και άλλες εκκινώντας από την ιστορία. Εδώ θα ασχοληθούμε με μία από τις θεμελιώδεις προσεγγίσεις στο ζήτημα αυτό, το *Κοινωνικό Συμβόλαιο* του Ρουσσώ, την απάντηση του Γκιζό και, ακολούθως, την απάντηση ενός πλήρως ετερόκλητου σε σχέση με τους δύο προηγούμενους στοχαστές, τον Σμιτ, και τη δική του απάντηση στον Ρουσσώ στο εν λόγω ζήτημα. Πρόκειται για τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις συνδεδεμένες μεταξύ τους μέσω ενός ιδιότυπου διαλόγου, όπως και με την εποχή τους, με έναν τρόπο κρίσιμο και καθοριστικό. Πρόκειται, τέλος, για τρεις πλήρως ανταγωνιστικές μεταξύ τους θεωρήσεις με αναφορά σε τρία πλήρως ανταγωνιστικά αξιακά πλαίσια.

Ο Ρουσσώ, ένας πολύ ξεχωριστός στοχαστής με πολυτάραχη ζωή¹ και ιδιαίτερο τρόπο σκέψης, θεωρείται από τις βασικότερες επιρροές της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 και ο θεμελιωτής μίας από τις πιο ριζοσπαστικές αντιλήψεις περί δημοκρατίας. Διαμόρφωσε μία αντίληψη περί δημοκρατίας βασισμένη στο εξισωτικό και απελευθερωτικό της περιεχόμενο, στον αντίποδα μίας έννοιας δημοκρατίας του φιλελευθερισμού κατά κύριο λόγο κατανοητής ως περιορισμού της αυθαιρεσίας της εξουσίας και δομημένης με βάση τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου, θα προτείναμε μία μικρή αντιστροφή των όρων, δηλαδή θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε στη συνεισφορά του Ρουσσώ στη διαμόρφωση μίας δημοκρατικής αντιπροσώπευσης η οποία, έχοντας επίγνωση των ορίων της και των αντιφάσεων της, θα προσπαθεί

¹ Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Οι εξομολογήσεις*, μτφ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Ιδεόγραμμα, Αθήνα 1997, στο οποίο ο ίδιος ο Ρουσσώ αφηγείται τη ζωή του με αφοπλιστική ειλικρίνεια και χωρίς καμία προσπάθεια εξωραϊσμού της.

να τα υπερβαίνει πάντοτε προς μία κατεύθυνση εμβάθυνσης των περιεχομένων της και όχι υπονομεύοντας και ακυρώνοντας τον εαυτό της.

Ο Γκιζό, γάλλος ιστορικός, προτεστάντης, μοναρχικός και μετριοπαθής πολιτικός, αποτελεί μία μάλλον παραγνωρισμένη περίπτωση στοχαστή – ειδικά στα ελληνικά δεδομένα. Έχοντας μία αξιόλογη ακαδημαϊκή πορεία ασχολείται με την κεντρική γαλλική πολιτική σκηνή σε μία περίοδο κατά την οποία η Γαλλία συνταράσσεται από εξεγέρσεις και ανατροπές και η γαλλική αστική τάξη αποφασίζει να διαλέξει την κοινοβουλευτική από την επαναστατική οδό για την επίτευξη των επιδιώξεών της από εδώ και πέρα. Ο Γκιζό διατελεί πρωθυπουργός της Γαλλίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ανατρέπεται από τις επαναστάσεις του 1848· μετά από αυτή την ανατροπή του αποσύρεται οριστικά από την ενεργό πολιτική ζωή αλλά, παρ' όλ' αυτά, παραμένει συνεπής στις μετριοπαθείς του απόψεις.

Αν ο Γκιζό παραμένει ένας συνεπής μετριοπαθής εν μέσω επαναστατικής περιόδου και με προσωπικό κόστος, ο Σμιτ παραμένει καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του συνεπής στις αντεπαναστατικές του ιδέες. Καθολικός, προσωπικότητα αμφιλεγόμενη, έχει ευρέως ταυτιστεί με το ναζιστικό καθεστώς, παρ' όλο που η σύντομη σχέση τους κράτησε μόλις τέσσερα χρόνια. Η ταύτιση αυτή επισκιάζει και αδικεί από αυτή την άποψη το έργο του, καθώς αυτό χαρακτηρίζεται από μία πολυπλοκότητα που αξίζει να διερευνηθεί. Ο Σμιτ είναι αυτός που έχει εισαγάγει στην πολιτική θεωρία την έννοια του πολιτικού – με το ομώνυμο έργο του – και είναι ο υπεύθυνος για την επικαιροποίηση της διάκρισης της φιλελεύθερης από τη δημοκρατική αρχή κατά τον 20^ο αιώνα διασπώντας την κοινοβουλευτική δημοκρατία στα στοιχεία της και διατηρώντας για το καθένα από αυτά την αυτονομία και την αυθυπαρξία τους.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης θα εξετάσουμε τους τρεις αυτούς διαφορετικούς στοχαστές όχι ως προς το σύνολο του έργου τους και της σκέψης τους, αλλά εστιάζοντας στη θεωρία τους περί αντιπροσώπευσης και κυριαρχίας.

Τρεις στοχαστές, τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις των ίδιων εννοιών

Στον Ρουσσώ τόσο η έννοια της κυριαρχίας όσο και εκείνη της αντιπροσώπευσης τίθενται με αναφορά στην κεντρικότερη έννοια της πολιτικής του φιλοσοφίας, την έννοια της γενικής βούλησης. Είναι, επομένως, απαραίτητο, προκειμένου να μιλήσουμε για αυτές τις έννοιες στον Ρουσ-

σώ, να εξετάσουμε τον σχηματισμό και τα χαρακτηριστικά της γενικής βούλησης. Ο Ρουσσώ θεωρεί την αντιπροσώπευση ως αναγκαίο κακό υπό την έννοια ότι υποκαθιστά τον ιδανικό τρόπο έκφρασης της λαϊκής βούλησης και τον ιδανικό τρόπο λειτουργίας μίας πολιτείας, την οργάνωση σε μικρές κοινότητες άμεσης δημοκρατίας. Από τη στιγμή που αυτός ο τρόπος είναι αδύνατο να υπάρξει, ο Ρουσσώ οδηγείται στην απόδοχή μίας δημοκρατίας αντιπροσωπευτικής μορφής προκειμένου, τουλάχιστον, να εκφράζονται με έναν ορισμένο τρόπο οι επιμέρους βουλήσεις των πολιτών.

Ο Γκιζό, αντίθετα, θεωρεί την αντιπροσωπευτική δημοκρατία ως την αργή και σταδιακή εξέλιξη του συστήματος διακυβέρνησης της Ευρώπης με τις απαρχές της να εντοπίζονται στον 5^ο αιώνα μ.Χ. και την καλύτερη λειτουργία της να απαντάται στο πολίτευμα της Αγγλίας. Ως προς τη ρουσσωική θεωρία περί κοινωνικού συμβολαίου, ο Γκιζό αποπειράται μία αποδόμησή της μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους από τη βούληση στον λόγο και από το άτομο στην κοινωνία. Υπόβαθρο αυτής της απόπειρας αποτελεί μία ημαρτημένη ανάγνωση και ερμηνεία του περιεχομένου και της διαδικασίας σχηματισμού της έννοιας της γενικής βούλησης στον Ρουσσώ.

Ο Σμιτ, από την πλευρά του, διαμορφώνει ένα υπόδειγμα αντιπροσώπευσης με αναφορά στην Καθολική Εκκλησία αποδίδοντάς του μία διάσταση μεταφυσική και αποκόβοντάς το από κάθε κοινωνική διεργασία. Την ίδια στιγμή, διαμορφώνει αρχικά μία έννοια της δημοκρατίας κενή από κάθε περιεχομενική αναφορά –σε πλήρη διαφοροποίηση με εκείνη του Ρουσσώ– προκειμένου να καταστεί δυνατό αυτή η δημοκρατία να συνυπάρχει με κάθε είδους πολιτικό καθεστώς και περιεχόμενο. Εξίσου χαοτική είναι η διαφορά που χωρίζει τις τρεις αντιλήψεις περί κυριαρχίας με τον Ρουσσώ να θεωρεί ότι η κυριαρχία απορρέει από τον λαό και παραμένει σ' αυτόν, με τον Γκιζό να την αναγνωρίζει ως έργο μη ανθρώπινο και απορρέουσα από τον θεϊκό νόμο και τον Σμιτ να τη συγκροτεί με αναφορά στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης.

Κοινωνικό συμβόλαιο, θεϊκός νόμος, κατάσταση έκτακτης ανάγκης και κυριαρχία

Ο Ρουσσώ τίθεται εξ αρχής υπέρ του θετικού δικαίου υποστηρίζοντας ότι το δικαίωμα διοργάνωσης κοινωνίας δεν προέρχεται από τη φύση,

αλλά θεμελιώνεται στις συμβάσεις¹, και συνδέοντας, ακολούθως, το δικαίωμα και τις συμβάσεις αυτές με το δίκαιο. Το δίκαιο, ωστόσο, στον Ρουσσώ δεν είναι δυνατό να θεμελιωθεί στην ισχύ, διότι η τελευταία είναι δυνατό να δημιουργεί υποταγή αλλά όχι δίκαιο². Αντίθετα, μόνον οι έννομες δυνάμεις δημιουργούν το καθήκον της υπακοής και, πριν από αυτό, δημιουργούν δίκαιο. Η σύνδεση του δικαίου με την υποταγή αποτελεί το ένα βασικό μέλημα του Ρουσσώ· δεύτερο βασικό του μέλημα αποτελεί η σύνδεση του δικαίου με το συμφέρον, ώστε η δικαιοσύνη και η ωφελιμότητα μίας συγκροτημένης ανθρώπινης κοινωνίας να βρίσκονται σε αρμονία. Η ωφελιμότητα στον Ρουσσώ συνίσταται στην αρμονική συνύπαρξη και στην ταυτόχρονη εξυπηρέτηση δύο συνιστωσών ενός αντιφατικού δίπολου, της προστασίας και της υπακοής. Αυτή η δύσκολη εξίσωση επιλύεται με τις εξής διαδοχικές παραδοχές: η ύπαρξη του νόμου προϋποθέτει να συνάψουν τα μέλη μίας κοινότητας μεταξύ τους ένα κοινωνικό συμβόλαιο με το οποίο θα διασφαλίζεται η προστασία τους αλλά μέσω της ταυτόχρονης απαλλοτρίωσης των φυσικών τους δικαιωμάτων στο να προστατεύουν τα ίδια τα μέλη το καθένα μόνο του τη ζωή του και τα αγαθά του με οποιοδήποτε τρόπο. Για να ισχύει αυτό το συμβόλαιο, απαιτείται να έχει συναφθεί με συναίνεση και ομοφωνία, διότι μόνο με αυτή τη βάση είναι δυνατό να μην οδηγήσει στο να χάσουν τα μέλη της κοινότητας την ελευθερία τους. Αντίστροφα, αυτή η κατ' αρχήν ομοφωνία οδηγεί στην προστασία της ελευθερίας τους, εφ' όσον δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να υπακούν στους νόμους που τα ίδια τα μέλη της κοινότητας έχουν θεσμίσει για τους εαυτούς τους. Αυτή η πράξη της υπακοής εντός αυτού του πλαισίου δεν είναι πράξη επιβολής αλλά πράξη ελευθερίας. Αντίθετα με άλλες θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου, το ρουσσωκό κοινωνικό συμβόλαιο δεν ανταλλάσσει την προστασία με την ελευθερία, αλλά εγγυάται ταυτόχρονα και τις δύο³. Το πρωταρχικό, θεμελιώδες συμβόλαιο δεν «καταλύει την πρωταρχική ισότητα αλλά εγκαθιστά μία ηθική και νόμιμη ισότητα σε όσα η φύση έχει δημιουργήσει ως φυσική ανισότητα των ανθρώπων»⁴ αποκαθιστώντας μία νέα ισότητα μεταξύ τους. Η συγκρότηση της κοινωνίας στη βάση αυτής της εκ νέου προσδιορισμένης ισότητας λειτουργεί εν τέλει προς ό-

¹ Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου*, μτφ. Βασίλική Γρηγοροπούλου, Αλβέρτος Στάιχάουερ, Πόλις, Αθήνα 2004, σ. 48.

² Στο ίδιο, σ. 52.

³ Στο ίδιο, σ. 60-61.

⁴ Στο ίδιο, σ. 71-72.

φελος όλων και δικαιώνει την αρχική επιδίωξη του Ρουσσώ να συνδυάσει το δίκαιο με το συμφέρον.

Θα μπορούσαμε, έχοντας προσδιορίσει ορισμένες θεμελιώδεις έννοιες του Ρουσσώ, να εστιάσουμε σε βασικές διαφορές του με τον Σμιτ. Στον τελευταίο είναι χαρακτηριστική η απουσία κάθε αναφοράς στην έννοια της ελευθερίας, ενώ η προστασία παρέχεται μόνο μέσω της υποταγής και της υπακοής στον κυρίαρχο. Όσον αφορά την ισότητα, η έννοια αυτή λαμβάνει ουσιαστικά τον χαρακτήρα της ομοιότητας και της εθνικής ομοιογένειας και, όπου διατηρείται ως τέτοια, χρησιμοποιείται προκειμένου να θεμελιώσει ένα καθεστώς ανισότητας. Ο Σμιτ χαρακτηριστικά υποστηρίζει ότι «κάθε πραγματική δημοκρατία έγκειται στην αρχή ότι όχι μόνο οι ίσοι είναι ίσοι αλλά [και ότι] οι άνισοι δεν θα αντιμετωπίζονται ισότιμα. Η δημοκρατία απαιτεί, επομένως, πρώτα ομοιογένεια και, δεύτερον, -αν η ανάγκη προκύψει- εξάλειψη ή ξερίζωμα της ετερογένειας»¹. Ενώ ο Ρουσσώ ενδιαφέρεται για τη συγκρότηση μίας κοινωνίας στην οποία θα αποκαθίσταται η φυσική ανισότητα των ανθρώπων μέσω της θεσμισμένης ισότητάς τους², ο Σμιτ υποδεικνύει τον ακριβώς αντίθετο δρόμο προτείνοντας μία ισότητα που να ισοδυναμεί με την ομοιογένεια και η τελευταία να προσδιορίζεται από εθνικά χαρακτηριστικά. Αντίθετα, και ειδικά όσον αφορά το ζήτημα της εθνικότητας -το κριτήριο αναφοράς της ισότητας στον Σμιτ- ο Ρουσσώ ξεκαθαρίζει ότι η κυριαρχία δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στα μέλη που αποτελούν το έθνος και κριτήριό της είναι η τήρηση των όρων του συμβολαίου και από τις δύο πλευρές³ χωρίς να γίνεται διάκριση με βάση άλλο κριτήριο εκτός και πέρα από αυτό. Ο Σμιτ της *Συνταγματικής Θεωρίας* γίνεται πολύ σαφής ως προς το περιεχόμενο της ισότητας κατά τη δική του οπτική: «[η] ισότητα όλων εκείνων που “φέρουν μία ανθρώπινη μορφή” δεν μπορεί να παρέχει

¹ Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, μτφ. Ellen Kennedy, The MIT Press, 1988, σ. 9.

² Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ό.π., σ. 71-73.

³ Στο ίδιο, σ. 82: «το κοινωνικό σύμφωνο εγκαθιδρύει μεταξύ των πολιτών μία ισότητα σύμφωνα με την οποία όλοι δεσμεύονται με τους ίδιους όρους και απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Με αυτόν τον τρόπο, από τη φύση του συμφώνου, κάθε πράξη κυριαρχίας, δηλαδή κάθε αυθεντική πράξη της γενικής βούλησης, δεσμεύει ή ευνοεί εξίσου όλους τους πολίτες, ώστε ο κυρίαρχος να γνωρίζει μόνο το σώμα του έθνους και να μην κάνει καμία διάκριση ανάμεσα σε όσους το αποτελούν. Τι είναι, πραγματικά, λοιπόν, μια πράξη κυριαρχίας; Δεν είναι μια σύμβαση ενός κατώτερου με κάποιον ανώτερό του, αλλά μια σύμβαση του σώματος με κάθε μέλος του».

θεμέλιο ούτε σε ένα Κράτος ούτε σε μία πολιτική μορφή ούτε σε μία μορφή Κυβέρνησης. [...] Η ιδέα της ανθρώπινης ισότητας δεν εμπεριέχει ένα κριτήριο, ούτε νομικό, ούτε πολιτικό, ούτε οικονομικό. Η σημασία του για τη συνταγματική θεωρία έγκειται στο ότι αντιστοιχεί στον φιλελεύθερο ατομικισμό και βρίσκεται στην υπηρεσία της αρχής των θεμελιωδών δικαιωμάτων». Όμως, εδώ πρόκειται για τη δημοκρατική αντίληψη περί ισότητας και η κατά τον Σμιτ δημοκρατική αρχή της ισότητας έχει τα δικά της κριτήρια: «[η] δημοκρατική έννοια της ισότητας είναι μία πολιτική έννοια και, όπως κάθε αυθεντική πολιτική έννοια, οφείλει να σχετίζεται με τη δυνατότητα μίας διάκρισης. Γι' αυτό, η πολιτική δημοκρατία δεν είναι δυνατό να βασίζεται σε μία μη διάκριση όλων των ανθρώπων αλλά μόνο στο ανήκειν σε έναν καθορισμένο λαό, [...]». Η ισότητα που αντιστοιχεί στην ουσία της δημοκρατίας, συνεπώς, κατευθύνεται πάντοτε προς το εσωτερικό και όχι προς τα έξω: εντός ενός δημοκρατικού Κράτους όλοι οι υπήκοοι είναι ίσοι. [...] [Ο]ποιος δεν είναι υπήκοος του Κράτους δεν μπαίνει στο παιχνίδι για αυτή τη δημοκρατική ισότητα»¹. Αυτή η δημοκρατική ισότητα αποτελεί την προϋπόθεση για όλες τις άλλες μορφές ισότητας -την ισονομία, την ισότητα της ψήφου, την ισότητα στο δικαίωμα της ψήφου, για παράδειγμα- και είναι η ουσιαστική ισότητα². Συνάγει εν τέλει ο Σμιτ τη δημοκρατία ως την «ταυτότητα κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, κυβερνώντων και κυβερνωμένων, εκείνων που διατάζουν και εκείνων που υπακούουν»³ δίνοντας στην υπακοή τον χαρακτήρα μίας ιεραρχικής και κάθετης δομής σε πλήρη αναντιστοιχία με το ρουσσικό καθήκον στην υπακοή που απορρέει από τη συναινετική -σε βαθμό ομοφωνίας- διατύπωση των κανόνων του δικαίου.

Επιστρέφοντας στον Ρουσσώ, είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι η σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου ως πράξη ελευθερίας και ισότητας ισοδυναμεί ουσιαστικά με τη γενική βούληση: πρόκειται για τη στιγμή της συγκρότησης της ανθρώπινης κοινωνίας στη βάση των αρχών της ελευθερίας και της ισότητας για την οποία είναι απαραίτητη η ομόφωνη απόφαση όλων των μελών της κοινωνίας⁴. Με αυτή την πράξη η κοινωνία συγκροτείται ως κυρίαρχο σώμα το οποίο αντιπροσωπεύει και εφαρμόζει τη γενική βούληση. Η διαμόρφωση της γενικής βούλησης είναι

¹ Carl Schmitt, *Teoría de la Constitución*, μτφ. Francisco Ayala, Alianza Editorial, Μαδρίτη, 2011, σ. 294-295.

² Στο ίδιο, σ. 296.

³ Στο ίδιο, σ. 303.

⁴ Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 60.

έλλογη διαδικασία εντός ορισμένου αξιακού πλαισίου και αυτή ακριβώς η έλλογη και αξιακά φορτισμένη διαδικασία σηματοδοτεί το πέρασμα από τη φυσική στην πολιτική κατάσταση της ισότητας και της ελευθερίας. Όμως, επιπλέον, αυτή η πράξη σηματοδοτεί τη συγκρότηση της κατά Ρουσσώ κυριαρχίας: η ρουσσωική κυριαρχία ισοδυναμεί με τη γενική βούληση και ο κυρίαρχος με ολόκληρο τον λαό· αυτός είναι η πηγή της κυριαρχίας, η εγγύηση για τη διατήρησή της και σ' αυτόν η κυριαρχία παραμένει και επιστρέφει χωρίς να εκχωρείται ούτε να μεταβιβάζεται σε κανέναν άλλον¹. Με τη θεμελιώδη αυτή πράξη, απόρροια της ομόφωνης απόφασης όλων, ο λαός συγκροτείται ως κυρίαρχο σώμα εκφράζοντας και υλοποιώντας τη γενική βούληση. Εξ ορισμού, συνεπώς, η κυριαρχία ως άσκηση της γενικής βούλησης καθοδηγεί το κράτος στην επίτευξη του κοινού αγαθού, του κοινού συμφέροντος, της μοναδικής δηλαδή δύναμης που μπορεί να συγκρατεί μία κοινωνία ενωμένη². Η κυριαρχία του Ρουσσώ δεν επιβάλλεται ούτε προσδιορίζεται ως πράξη απόφασης αλλά, αντίθετα, η κυριαρχία του και η κάθε πράξη της είναι μία σύμβαση του σώματος με κάθε ένα από τα μέλη της πάντοτε στη βάση της ισότητας και της ελευθερίας: η γενική βούληση τείνει προς την ισότητα³.

Ο Γκιζό, από την πλευρά του, θεωρεί ότι η ύπαρξη της κοινωνίας είναι αδύνατη χωρίς την κυβέρνηση και το αντίστροφο. Υποστηρίζει ότι η ίδια η ιδέα της κοινωνίας φέρει εγγενώς την ιδέα του κανόνα και, συνεπώς, της κυβέρνησης και ότι «[α]υτή η απαραίτητη συνύπαρξη κοινωνίας και κυβέρνησης αποδεικνύει το παράλογο της υπόθεσης του κοινωνικού συμβολαίου»⁴ ερχόμενος σε πλήρη ρήξη με τη ρουσσωική θεωρία. Αντίθετα με τον Ρουσσώ, ο Γκιζό υποστηρίζει ότι η ίδια η ύπαρξη της κοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κανόνα –σε διαφορετική περίπτωση πρόκειται απλώς περί ατόμων συνενωμένων διά της βίας. Έτσι, η υπόθεση του κοινωνικού συμβολαίου ως νομιμοποιητικής βάσης της κοινωνίας και του νόμου είναι λανθασμένη και αδύνατη. Αν, επομένως, προβάλλει εκ νέου το ερώτημα της προέλευσης και της εφαρμογής του νόμου, ο Γκιζό διαφοροποιείται τόσο από τον Ρουσσώ όσο και από τον Σμιτ και προτείνει ως απάντηση ένα εγγενές αίσθημα δικαίου στον άνθρωπο το

¹ Στο ίδιο, σ. 61-63.

² Στο ίδιο, σ. 73.

³ Στο ίδιο, σ. 82 & 74.

⁴ François Guizot, *The History of the Origins of Representative Government in Europe*, μτφ. Andrew R. Scoble, Liberty Fund, Ιντιανάπολη 2002, σ. 49.

οποίο εν τέλει ανάγεται στον θεϊκό νόμο. Αυτός ο ανθρώπινος νόμος – που οδηγεί τον άνθρωπο να φέρει μία ενστικτώδη αίσθηση δικαίου, να υπακούει τον θεϊκό νόμο, αλλά την ίδια στιγμή να αρνείται στην κυριαρχία την πλήρη άσκηση των δικαιωμάτων της θέτοντάς της όρια και να αντιστέκεται ταυτόχρονα στην τυραννία– είναι θεϊκό και όχι ανθρώπινο έργο. Ο νόμος της κυβέρνησης είναι ο αληθινός νόμος της κοινωνίας, δεν είναι πάντοτε κατανοητός και σαφής στους ανθρώπους και είναι γι’ αυτό αδύνατο να αποδοθεί είτε σε έναν είτε σε αρκετούς ανθρώπους το έμφυτο δικαίωμα της κυριαρχίας: η κυριαρχία εμπεριέχει μία υπερανθρώπινη αρχή¹. Αντίθετα με τον Σμιτ, ο Γκιζό αποσυνδέει την κυριαρχία από ένα προσωποκεντρικό σχήμα και, επιπλέον, θέτει ως κεντρικό ζήτημα όχι την ίδια την ύπαρξη της κυριαρχίας άνευ όρων, αλλά το ερώτημα περί της πηγής και των ορίων της κυριαρχίας εξουσίας, το από πού προέρχεται και πού σταματά. Έχουμε ήδη δει ότι ο Γκιζό συνδέει την εξουσία με έναν θεϊκό νόμο δοσμένο στον άνθρωπο· αυτός ο θεϊκός νόμος ουσιαστικά συνίσταται στην κυριαρχία του νόμου, της αλήθειας και της δικαιοσύνης και είναι αυτός ο θεϊκός νόμος που βάζει όρια στην πιθανή κατάχρηστική άσκηση του δικαιώματος της κυριαρχίας επί της κοινωνίας². Διαγράφεται με τον Γκιζό μία τρίτη προσέγγιση της κυριαρχίας σε αντίθεση τόσο με τη ρουσσική όσο και με τη σμιττιανή.

Υπάρχει, τέλος, μία αξιολογική διαφορά από τον Γκιζό από τη γενική βούληση του Ρουσσώ και συμπυκνώνεται στην αποστροφή του πρώτου ότι «το δικαίωμα στην εξουσία πάντοτε απορρέει από τον λόγο, ποτέ από τη βούληση»³ αποσυνδέοντας με αυτόν τον τρόπο την επιβολή ενός νόμου ή την υπακοή σε ένα νόμο από τη βούληση και συνδέοντάς την με τον αιώνιο λόγο, αποσυνδέοντάς τες, με άλλα λόγια, από το πρόσωπο που τον υπαγορεύει ή το πρόσωπο που πρέπει να τον υπακούει. Αυτός ο ισχυρισμός θα μπορούσε να ισχύει, αν το ζήτημα στον Ρουσσώ και στη γενική του βούληση ήταν προσωπικό και, αν ο Ρουσσώ εισάγοντας την έννοια της βούλησης, την είχε εισαγάγει με όρους προσωπικής θέλησης χωρίς να είναι συνδεδεμένη με τη συλλογική της αναφορά. Ωστόσο, αυτό δεν συμβαίνει στον Ρουσσώ και η έννοια της γενικής βούλησης όχι μόνο δεν παραπέμπει σε προσωπική ιδιοτροπία –όπως κατά μία έννοια υπονοεί ο Γκιζό– αλλά, επιπλέον, έχει ορθοκανονιστικά χα-

¹ Στο ίδιο, σ. 50-52.

² Στο ίδιο, σ. 48-49.

³ Στο ίδιο, σ. 294.

ρακτηριστικά, μη προσωποποιημένα ακριβώς για να αποφεύγεται κάθε κίνδυνος κατάχρησης βάσει προσωπικού προνομίου και είναι ο κατ' εξοχήν στοχαστής στον οποίο η κυριαρχία και η εξουσία συνδέονται και ελέγχονται από τον λόγο. Όπως, εξάλλου, χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος ο Ρουσσώ, «[α]υτή η μετάβαση από τη φυσική κατάσταση στην πολιτική κατάσταση προκαλεί μια αξιοσημείωτη μεταβολή στον άνθρωπο, υποκαθιστώντας στη συμπεριφορά του το ένστικτο με τη δικαιοσύνη και προσδίδοντας στις πράξεις του την ηθικότητα που προηγουμένως τους έλειπε. Μόνο τότε, όταν η φωνή του καθήκοντος διαδέχεται τη φυσική ροπή και το δικαίωμα των ορέξεών του, ο άνθρωπος που μέχρι τότε ασχολούνταν μόνο με τον εαυτό του αναγκάζεται να ενεργήσει βάσει άλλων αρχών και να συμβουλευέται το λογικό του πριν ακούσει τις ροπές του».¹

Ο ορισμός της κυριαρχίας από τον Σμιτ είναι διάσημος: κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης,² σε μια διφορούμενη διατύπωση που περιλαμβάνει τόσο την απόφαση για το πότε μία κατάσταση χαρακτηρίζεται ως έκτακτης ανάγκης όσο και για το τι πρέπει να γίνει σε μία τέτοια κατάσταση. Μακριά από κάθε αναφορά σε έλλογες διαδικασίες και αξιακά περιεχόμενα, ο Σμιτ με αυτό τον ορισμό εισάγει την έννοια της κυριαρχίας ως μεταφυσική, θεολογική έννοια: «η κατάσταση έκτακτης ανάγκης», η κατάσταση αυτή που προσδιορίζει και αναδεικνύει την κυριαρχία, «έχει για τη νομική επιστήμη ανάλογη σημασία όπως το θαύμα για τη θεολογία».³ Συνίσταται σε μία παραβίαση των φυσικών νόμων του κόσμου και, υπό αυτή την έννοια, μοιάζει ο Σμιτ να υπονοεί, βρίσκεται πέρα από τον έλεγχο των ανθρώπων, πέρα από τον έλεγχο της λογικής και της βούλησής τους. Ο ίδιος αναγνωρίζει εμμέσως ότι αυτή η έννοια της κυριαρχίας αντλεί την καταγωγή της από την προδιαφοριστική νομική σκέψη, όπως, επίσης, αναγνωρίζει ότι η άποψη αυτή είναι διαμετρικά αντίθετη από τη ρουσσωική: « [σ]τον Rousseau η *volonté générale* γίνεται ταυτόσημη με τη βούληση του κυρίαρχου, ταυτόχρονα όμως η έννοια του γενικού προσλαμβάνει και ως προς το υποκείμενό της έναν ποσοτικό προσδιορισμό, ήτοι κυρίαρχος γίνεται ο λαός. Έτσι χάνεται το στοιχείο της απόφασης και του προσώπου, το οποίο

¹ Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 67.

² Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μετάφραση–σημειώσεις–επιλεγόμενα Παναγιώτης Κονδύλης, Λεβι-άθαν, Αθήνα 1994, σ. 17.

³ Στο ίδιο, σ. 65.

υπήρχε ως τώρα στην έννοια της κυριαρχίας».¹ Στο ρουσσωικό σχήμα αποδίδεται ο χαρακτήρας και η βαρύτητα της τομής στην πορεία σχηματισμού της κυριαρχίας αλλά εντέχνως η τομή αυτή προσδιορίζεται ως προς το στοιχείο της απόφασης την ίδια στιγμή που αποσιωπάται πλήρως η τομή που σηματοδότησε το σχήμα αυτό ως προς τα περιεχόμενα της έννοιας της κυριαρχίας. Ο Σμιτ αναφερόμενος στο στοιχείο της απόφασης και του προσώπου βλέπει το ζήτημα της ορθότητας του περιεχομένου ως ζήτημα αρμοδιότητας και μάλιστα υπό τη διάσταση της προσωπικής αρμοδιότητας: το ζήτημα της αρμοδιότητας δεν προκύπτει από τον κανόνα λήψης της απόφασης αλλά το ποιος αποφασίζει –γιατί αυτό ακριβώς το «ποιος» είναι για τον Σμιτ το ζήτημα της αρμοδιότητας στο οποίο αναφέρεται– προκύπτει και απαντιέται από το ερώτημα περί κυρίαρχου σε ένα ανατροφοδοτούμενο, κυκλικό σχήμα όπου η κατάσταση έκτακτης ανάγκης αναδεικνύει τον κυρίαρχο και ο κυρίαρχος την κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

Η σμιττιανή αντίληψη περί πολιτικής είναι διαμετρικά αντίθετη από τη ρουσσωική, καθώς ο Σμιτ προσδιορίζει την αρχή κάθε έννομης τάξης σε μία απόφαση και όχι σ' έναν κανόνα,² όταν ο Ρουσσώ, όπως έχουμε ήδη δει, συναρτά όχι μόνο όλη την έννομη τάξη αλλά και την ύπαρξη της πολιτείας με τη θέσμιση και τον σεβασμό των θεμελιωδών της κανόνων. Ίσως θα ήταν περισσότερο ενδεδειγμένο, επαναδιατυπώνοντας τον αμέσως προηγούμενο ισχυρισμό, να ισχυριστούμε ότι η σμιττιανή και η ρουσσωική αντίληψη περί πολιτικής είναι ανταγωνιστικές, καθώς ο Σμιτ, από τη μία πλευρά, συνηγορεί υπέρ της πλήρους απουσίας κάθε κανόνα, υποστηρίζει ότι στην κρίσιμη κατάσταση έκτακτης ανάγκης «το κράτος συνεχίζει να υφίσταται αλλά το δίκαιο μπαίνει στο περιθώριο»,³ ότι ο κανόνας εκμηδενίζεται μέχρι του σημείου να υποστηρίζει ότι ο κανόνας ζει από την εξαίρεση και μόνο⁴ σκιαγραφώντας ως προϋπόθεση μία κατάσταση πλήρους κανονιστικού κενού, ενώ ο Ρουσσώ υποστηρίζει ότι «[τ]ο τίποτα παράγει τίποτα»⁵ και γι' αυτό δεν μπορεί να υπάρξει παραβίαση της πράξης στην οποία οφείλει την ύπαρξή της η πολιτεία και η πολιτεία αυτή και το δίκαιο να συνεχίζουν να υφίστανται. Από αυτό το ρουσσωικό τίποτα και από αυτή την αδιανόητη ρουσσωική

¹ Στο ίδιο, σ. 81.

² Στο ίδιο, σ. 23.

³ Στο ίδιο, σ. 27.

⁴ Στο ίδιο, σ. 28 και 32.

⁵ Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 65.

παραβίαση προκύπτει η σμιττιανή κυριαρχία: «το ζήτημα της κυριαρχίας είναι το ζήτημα της απόφασης σε μία υπαρξιακή σύγκρουση».¹

Κυριαρχία και αντιπροσώπευση

Ο κυρίαρχος του Ρουσσώ είναι εκφραστής της γενικής βούλησης και η κυριαρχία δεν είναι τίποτα περισσότερο από την άσκησή της. Ως άσκηση της γενικής βούλησης, ο Ρουσσώ αναγνωρίζει σ' αυτήν ορισμένες ιδιότητες. Κατ' αρχάς, είναι αδιαίρετη,² μη μεταβιβάσιμη, πάντοτε ορθή και πάντοτε αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον³ δεν απαλλοτριώνεται, είναι ακαταμάχητη⁴ αλλά και απαιτητική ως προς τις ανάγκες διατήρησής της⁵ και, τέλος, η κυριαρχία δεν αντιπροσωπεύεται.: «[η] κυριαρχία δεν μπορεί να αντιπροσωπεύεται για τον ίδιο λόγο που δεν γίνεται να απαλλοτριωθεί· συνίσταται ουσιαστικά στη γενική βούληση και η γενική βούληση δεν αντιπροσωπεύεται με κανένα τρόπο: υπάρχει είτε αυτή η ίδια ή κάτι άλλο· δεν υπάρχει μέσος όρος. Οι βουλευτές του λαού δεν είναι, λοιπόν, ούτε μπορούν να είναι οι αντιπρόσωποί του· δεν είναι παρά οι επίτροποι του και δεν μπορούν να αποφασίσουν τίποτα οριστικά. Κάθε νόμος τον οποίο δεν έχει επικυρώσει ο λαός ως πρόσωπο είναι άκυρος, δεν είναι νόμος»⁶. Ο Ρουσσώ διαχωρίζει πλήρως τη λαϊκή κυριαρχία από την αντιπροσώπευση φθάνοντας μέχρι το σημείο να υποστηρίξει αμέσως μετά ότι «από τη στιγμή που κάποιος λαός αποκτήσει αντιπρόσωπους δεν είναι πλέον ελεύθερος ούτε υπάρχει»⁷, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να διαχωρίσει την κυβέρνηση από το κοινωνικό συμβόλαιο και, κυρίως, να υπαγάγει την κυβέρνηση στη γενική βούληση. Η κυβέρνηση, η νόμιμη δη-

¹ Schmitt, *Teoría de la Constitución*, ό.π., σ. 463.

² Ο Ρουσσώ χαρακτηρίζει την κυριαρχία ως αδιαίρετη όχι επειδή μόνο ως ενιαία είναι κυριαρχία αλλά επειδή είναι η έκφραση της γενικής βούλησης. Σ' αυτό το σημείο διαπιστώνεται μία μεγάλη διαφορά από τον Σμιτ, ο οποίος υποστηρίζει το ακριβώς αντίθετο, ότι δηλαδή η κυριαρχία πρέπει να είναι αδιαίρετη προκειμένου να είναι κυριαρχία στρεφόμενος εξ αιτίας αυτής του της θέσης εναντίον, για παράδειγμα, του πλουραλισμού.

³ Η γενική βούληση, εξάλλου, είναι εκείνη που καθοδηγεί το κράτος στην εκπλήρωση του σκοπού του της ίδρυσής του που δεν είναι άλλος από το κοινό αγαθό, Ρουσσώ, ό.π., σ. 73.

⁴ Στο ίδιο, σ. 170.

⁵ Στο ίδιο, σ. 125-126.

⁶ Στο ίδιο, σ. 160.

⁷ Στο ίδιο, σ. 162.

λαδή άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία στον Ρουσσώ είναι απαραίτητο πάντοτε να διακρίνεται από τη νομοθετική εξουσία,¹ μπορεί να λάβει διάφορες μορφές ανάλογα με τον αριθμό των προσώπων στα οποία ανατίθεται η ευθύνη της κυβέρνησης ορίζοντας με βάση αυτό το κριτήριο τρεις μορφές κυβέρνησης, τη δημοκρατία, την αριστοκρατία και τη μοναρχία. Επιστρέφοντας στο ζήτημα της αντιπροσώπευσης, ο Ρουσσώ προβαίνει σε μία διάκριση μεταξύ αντιπροσώπων στις συνελεύσεις και στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας και αντιπροσώπων στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας. Στη δεύτερη περίπτωση, ο λαός μπορεί και οφείλει να αντιπροσωπεύεται, εφ' όσον δεν πρόκειται για τίποτα περισσότερο από την εφαρμογή των νόμων² στην πρώτη, όμως, περίπτωση, η αντιπροσώπευση έρχεται ως αποτέλεσμα αρνητικών παραμέτρων στην ανάπτυξη της πολιτείας και γι' αυτό βρίσκει τον Ρουσσώ να διαφωνεί³.

Το σμιπτιανό υπόδειγμα περί αντιπροσώπευσης διαφέρει ριζικά τόσο ως προς τη στόχευσή του όσο και ως προς τη φιλοσοφία του. Ο Σμιτ μιλώντας περί αντιπροσώπευσης μετατοπίζει το κέντρο βάρους της έννοιας σε ένα εντελώς διαφορετικό πεδίο αναφοράς, το οποίο δεν σχετίζεται με κανένα τρόπο με τις εν γένει γνωστές αντιλήψεις περί αντιπροσώπευσης. Ενώ μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920 –όταν δηλαδή ο Σμιτ συγγράφει το βασικό του έργο για την πολιτική μορφή της αντιπροσώπευσης– το ζήτημα πάντοτε αναφερόταν στη διαδικασία μέσω της οποίας ο λαός επέλεγε τους αντιπροσώπους του στο κοινοβούλιο εντός του πλαισίου της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, τώρα ο Σμιτ αντιστρέφει αυτή τη διαδικασία και χρησιμοποιεί την έννοια της αντιπροσώπευσης προκειμένου να μιλήσει για τον τρόπο με τον οποίο η κυριαρχία οργανώνεται και διαχέεται στην κοινωνία.

Το σμιπτιανό υπόδειγμα περί αντιπροσώπευσης⁴ εμπνέεται από τον τρόπο οργάνωσης της Καθολικής Εκκλησίας με βασικό της άξονα το πρόσωπο του Πάπα, ο οποίος είναι ο απόλυτος και αναμφισβήτητος εκ-

¹ Στο ίδιο, σ. 113, 123-124.

² Στο ίδιο, σ. 161.

³ Στο ίδιο, σ. 159.

⁴ Ο Σμιτ διατυπώνει τη φιλοσοφία του για την προσωποκεντρική κυριαρχία και αντιπροσώπευση σε διάφορα έργα του αλλά το βασικότερο για την αντιπροσώπευση αυτής της μορφής είναι ο *Ρωμαιοκαθολικισμός και Πολιτική Μορφή*, βλ. Carl Schmitt, *Catolicismo romano y forma política*, μτφ. Pedro Madrigal, Tecnos, Μαδρίτη 2011.

φραστής της καθολικής εξουσίας. Ο Σμιτ εκκινεί από αυτό το παράδειγμα και διατυπώνει μία έννοια αντιπροσώπευσης η οποία δεν έχει ανάγκη με κανένα τρόπο μία δημοκρατική ή κοινωνική νομιμοποίηση, αλλά, αντίθετα, προέρχεται και νομιμοποιείται από τα πάνω. Πρόκειται για μία αντίστροφη διαδικασία νομιμοποίησης στον αντίποδα εκείνης η οποία έχει υιοθετηθεί και ακολουθείται στη (φιλελεύθερη) δημοκρατία. Αρκεί αυτή η αντιπροσώπευση να έχει ορισμένες ιδιότητες προκειμένου να εμπεδώνεται πιο αποτελεσματικά και δεν είναι καθόλου τυχαίο που ο Σμιτ επιλέγει ιδιότητες ανταγωνιστικές άλλων δημοκρατικών υποδειγμάτων. Έτσι, στην κατά το πρότυπο της Καθολικής Εκκλησίας αντιπροσώπευση επιβάλλεται να δεσπόζει το πάθος της αρχής,¹ να υπάρχει ένα συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο να συγκεντρώνεται, να διατηρεί την τάξη και την ειρήνευση –αντί, για παράδειγμα, την ακεραιότητα της γενικής βούλησης ή την ελευθερία των μελών της κυβέρνησης– να είναι αμιγώς πολιτική χωρίς οικονομικές εξαρτήσεις, να απορρέει από και να εδράζεται σε μία μακρά παράδοση. Αυτή η καινοφανής αντίληψη περί αντιπροσώπευσης συνιστά μία αντίστροφη ουσιαστικά αντιπροσώπευση με τη νομιμοποίηση να κινείται από τα πάνω προς τα κάτω αντί για την αντίστροφη πορεία που θα όφειλε να ακολουθεί ώστε να νομιμοποιείται κοινωνικά η κυρίαρχη εξουσία. Αντίθετα, ο Σμιτ αναζητά ένα υπόδειγμα ισχυρής και αναμφισβήτητης εξουσίας για το κράτος και το βρίσκει στο πρότυπο της καθολικής εκκλησίας, στους κόλπους της οποίας η εξουσία συγκεντρώνεται στο πρόσωπο του Πάπα και γίνεται και η ίδια σε αλάνθαστη, άκαμπτη και προσωποποιημένη εξουσία ώστε να ενδυναμώσει την ιστορική θέση του –αυταρχικού– κράτους σε μια εποχή κατά την οποία η ιστορία ήταν απρόβλεπτη.

Πέρα, όμως, από αυτή την ιδιαίτερη αντίληψη περί αντιπροσώπευσης, Ο Σμιτ εισάγει μία ακόμη εξαιρετικά ιδιόμορφη –και εξίσου επικίνδυνη– διάσταση της αντιπροσώπευσης. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως ο λαός είναι πραγματικά λαός μόνο όταν είναι παρών και ενωμένος εκ νέου ακριβώς διά της παρουσίας του. Προκειμένου να ενισχύσει αυτόν τον ισχυρισμό του επικαλείται τον Ρουσσώ και τη δική του θέση –την οποία εξετάσαμε λίγο πριν– ότι ο λαός δεν είναι δυνατό να αντιπροσωπεύεται.² Ωστόσο, ο Σμιτ στρατεύει αυτή τη ριζοσπαστική ρουσσωική θέση στις ανάγκες του δικού του πολιτικού σχεδίου για μία δημοκρατία που ασκεί-

¹ Στο ίδιο, σ. 23.

² Schmitt, *Teoría de la Constitución*, ό.π., σ. 314.

ται διά βοής. Υποστηρίζει χαρακτηριστικά: «[μ]όνο ο αληθινά εκ νέου ενωμένος λαός είναι λαός, και μόνο ο αληθινά εκ νέου ενωμένος λαός μπορεί να κάνει αυτό που ειδικά αντιστοιχεί στη δραστηριότητα αυτού του λαού· μπορεί να εκφράζεται διά βοής, δηλαδή, να εκφράζει με απλές κραυγές τη συγκατάθεσή του ή την απόρριψή του, να κραυγάζει “να ζήσει” ή “να πεθάνει”, να γιορτάζει έναν αρχηγό ή μία πρόταση, να ζητωκραυγάζει στον βασιλιά ή σε οποιονδήποτε άλλο, να αρνείται την επευφημία με τη σιωπή ή το μουρμουρητό».¹

Ενδεικτικός της απόστασης που χωρίζει τον Σμιτ από τον Ρουσσώ είναι ο τρόπος με τον οποίο χειρίζονται αμφότεροι τα ίδια παραδείγματα, αυτό της γραφικής εικόνας με τη συνέλευση των κατοίκων κάτω από τη βελανιδιά και εκείνο της Ρώμης. Ο Ρουσσώ αναφέρεται στο παράδειγμα της πρώιμης Ελβετίας ως έναν υποδειγματικό τρόπο εφαρμογής και λειτουργίας της γενικής βούλησης και της άμεσης δημοκρατίας: «[ό]ταν βλέπουμε στον ευτυχέστερο λαό του κόσμου ομάδες χωρικών να ρυθμίζουν τις κρατικές υποθέσεις κάτω από μια βελανιδιά και να πολιτεύονται πάντα σωστά, πώς να μην καταφρονούμε τους επιτηδευμένους τρόπους άλλων εθνών, τα οποία φτάνουν στη δόξα και στην αθλιότητα με τόση τέχνη και τόσο μυστήριο;»² Στο ίδιο παράδειγμα της διαβούλευσης κάτω από μια βελανιδιά αναφέρεται και ο Σμιτ αλλά με τρόπο και ύφος πολύ διαφορετικό: «[η] αρχαιότερη δικαιολόγηση για το κοινοβούλιο, σταθερά επαναλαμβανόμενη διαμέσου των αιώνων, λαμβάνει υπ’ όψιν της μία ακραία “μέθοδο”: Ο λαός στο σύνολό του πρέπει να αποφασίζει, όπως ήταν αρχικά η διαδικασία όταν όλα τα μέλη της κοινότητας μπορούσαν να συναθροίζονται κάτω από το δέντρο του χωριού. Αλλά για πρακτικούς λόγους είναι αδύνατο σήμερα όλοι να συγκεντρώνονται την ίδια ώρα σε ένα μέρος· είναι επίσης αδύνατο να ερωτώνται όλοι για κάθε λεπτομέρεια. Ως εκ τούτου, αρκείται κανείς μάλλον λογικά με μία εκλεγμένη επιτροπή υπεύθυνων ανθρώπων και το κοινοβούλιο είναι ακριβώς αυτό».³

Εξίσου μεγάλη απόσταση τους χωρίζει όσον αφορά τη χρήση του ιστορικού παραδείγματος της Ρώμης. Ο Ρουσσώ επικαλείται τη Ρώμη ως υπόδειγμα άμεσης δημοκρατίας και του ρωμαϊκού λαού ως πραγματικά κυρίαρχου λαού: «η ρωμαϊκή πολιτεία ήταν, καθώς μου φαίνεται, ένα

¹ Στο ίδιο, σ. 315.

² Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 170.

³ Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, *ό.π.*, σ. 54.

μεγάλο κράτος και η πόλη της Ρώμης μια μεγάλη πόλη. Η τελευταία απογραφή καταριθμεί στη Ρώμη τετρακόσιους χιλιάδες ένοπλους πολίτες, και η τελευταία απογραφή όλης της αυτοκρατορίας πάνω από τέσσερα εκατομμύρια [...].

Θα μπορούσε κανείς να φανταστεί τις δυσκολίες να συγκαλείται συχνά ο τεράστιος λαός αυτής της πρωτεύουσας και των περιχώρων της! Παρ' όλα αυτά μόνο λίγες εβδομάδες περνούσαν χωρίς να συνέρχεται ο ρωμαϊκός λαός και μάλιστα πολλές φορές. Όχι μόνο ασκούσε δικαιώματα κυριαρχίας αλλά πολλές φορές εν μέρει και της κυβέρνησης.¹

Για τον χαρακτηρισμό του ρωμαϊκού λαού ως πραγματικά κυρίαρχου λαού, ο Ρουσσώ επικαλείται τη ρωμαϊκή διαδικασία επικύρωσης των νόμων: «[κ]ανένας νόμος δεν επικυρωνόταν, ούτε κανένας άρχοντας εκλεγόταν παρά μόνο από τις εκκλησίες, και καθώς δεν υπήρχε κανένας πολίτης που να μην ήταν εγγεγραμμένος είτε σε κάποια κουρία, είτε σε κεντυρία, είτε σε κάποια φυλή, έπεται ότι κανένας πολίτης δεν στερούνταν το δικαίωμα ψήφου, και ότι ο ρωμαϊκός λαός ήταν πραγματικά, *de jure* και *de facto*, κυρίαρχος».²

Ο Σμιτ, από την πλευρά του, καταφεύγει κι αυτός στη Ρώμη για να αντλήσει επιχειρήματα και τεκμηρίωση για τα επιχειρήματα αυτά αλλά προς μία εντελώς διαφορετική κατεύθυνση, αυτή της ιστορικής τεκμηρίωσης και της απαραίτητης νομιμοποίησης της δικτατορίας. Στο ομώνυμο έργο του περί δικτατορίας ο Σμιτ προβαίνει σε μία ιστορική αναδρομή της χρήσης της δικτατορίας, εκκινώντας από την αρχαία Ρώμη και αντλώντας από αυτή παραδείγματα προκειμένου να την υποστηρίξει ιστορικά και να προβεί στη δική του θεμελιώδη διάκριση περί κυρίαρχης και εντεταλμένης δικτατορίας: «η δικτατορία είναι μία σοφή εφεύρεση της Ρωμαϊκής Πολιτείας, ο δικτάτορας ένας ασυνήθιστος ρωμαίος αξιωματούχος, που εισήχθη έπειτα από την αποπομπή των βασιλέων, ώστε σε καιρούς κινδύνου να υπάρχει μία ισχυρή αυτοκρατορία, που να μην εμποδίζεται, όπως η εξουσία των συμβούλων, από το εκλογικό σώμα, από το δικαίωμα του βέτο των δικαστηρίων των πληβείων και από την επίκληση του λαού».³

¹ Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 154.

² Στο *ίδιο*, σ. 186-187.

³ Carl Schmitt, *La Dictadura. Desde los comienzos del pensamiento moderno de la soberanía hasta la lucha de clases proletaria*, μτφ. José Díaz García, Revista de Occidente, Biblioteca de Política y Sociología, Μαδρίτη 1968, σ. 33.

Ο Γκιζό διαφοροποιείται πλήρως από τους δύο προηγούμενους στοχαστές όχι μόνο ως προς το περιεχόμενο που αποδίδει στην έννοια της αντιπροσώπευσης, αλλά κυρίως συνολικά στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει το συγκεκριμένο πεδίο. Κατ' αρχάς, εντοπίζει τις απαρχές της συγκρότησης των αντιπροσωπευτικών θεσμών στον 5^ο αιώνα μ.Χ. και επεκτείνει τα πρώτα στάδια της εξέλιξής τους μέχρι τον 11^ο αιώνα μ.Χ. με χώρες αναφοράς την Αγγλία, τη Γαλλία και την Ισπανία. Θεωρεί προφανές τόσο από τα αρχαία γεγονότα όσο και από αυτά των οποίων είναι ο ίδιος μάρτυρας ότι η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση πλανιέται πάνω από την Ευρώπη από την ίδρυση των σύγχρονων κρατών, είναι η κεντρική ιδέα και ο σκοπός της ιστορίας των ευρωπαϊκών πολιτικών σκοπών και τη θεωρεί, τέλος, ως μία ταύτιση των ανθρώπων με την κυβέρνησή τους.¹ Αντίθετα με τον Σμιτ, ο Γκιζό ταυτίζει νομιμοποίηση και συνταγματική τάξη και θέτει αυτή την ταύτιση ως προϋπόθεση για την ευημερία τόσο της κυβέρνησης όσο και του λαού: η αξιοπρέπεια της εξουσίας εξευγενισμένη και ενδυναμωμένη από την αξιοπρέπεια της υπακοής.² Ο Γκιζό αναφέρεται συγκεκριμένα στην αντίληψη περί αντιπροσώπευσης του Ρουσσώ και στον ισχυρισμό του περί αναγκαστικής επιλογής αντιπροσώπου που μετατρέπει είτε τον αντιπρόσωπο είτε τον ψηφοφόρο σε σκλάβο. Υπό το πρίσμα της θέσης περί εξευγενισμένης εξουσίας και κάνοντας μία ανάγνωση της ρουσσωικής ιδέας περί αντιπροσώπευσης ως τυραννικής και εχθρικής προς την ελευθερία του ανθρώπου,³ ο Γκιζό επιμένει ότι αυτή η ιδέα υπονομεύει την ιδέα της κυβέρνησης και της ίδιας της κοινωνίας και επιμένει, επίσης, σε μία ιδέα αντιπροσώπευσης βασισμένης στον λόγο, ουσιαστικά στον θεϊκό νόμο, όπως ακριβώς και η κυριαρχία του. Ο Γκιζό υποστηρίζει ότι αυτός ο νόμος, η εξουσία της αλήθειας, του λόγου και της δικαιοσύνης, βρίσκεται διάσπαρτος σε τμήματα της κοινωνίας και το προφανές πρόβλημα είναι η συγκέντρωση αυτών των θραυσμάτων και η οργάνωσή τους σε μία κυβέρνηση· η διαδικασία αυτή, τα μέσα για επιτευχθεί αυτό το αποτέλεσμα ταυτίζεται, σύμφωνα πάντοτε με τον Γκιζό, με την αντιπροσώπευση: «δεν είναι μία αριθμητική μηχανή εξοπλισμένη να συλλέγει και να καταμετρά ατομικές βουλήσεις, αλλά μία φυσική διαδικασία μέσω της οποίας ο δημόσιος λόγος, που από μόνος του έχει ένα δικαίωμα να κυβερνά την κοινωνία, μπορεί να ε-

¹ François Guizot, *The History of the Origins...*, ό.π., σ. 11-12.

² Στο ίδιο, σ. 19.

³ Στο ίδιο, σ. 286-287.

ξαχθεί από τους κόλπους της ίδιας της κοινωνίας». Συνεπώς, η ελευθερία του ανθρώπου δεν είναι το περιεχόμενο της γενικής βούλησης αλλά η εξουσία του καθενός να συμμορφώνει τη βούλησή του στον λόγο και απορρέει από το δικαίωμά του να υπακούει μόνο οτιδήποτε προέρχεται από τον λόγο και είναι λόγος.¹ Είναι αυτός ο ισχυρισμός του Γκιζό συνεπής με τις πολιτικές του επιλογές, δηλαδή τη συμμετοχή του σε μοναρχικές κυβερνήσεις της Γαλλίας και την πρωθυπουργία του επί Ναπολέοντα, Λουδοβίκου 18^{ου} (1814-1820) και Λουδοβίκου - Φιλίππου (1830 - 1848);² Ο Γκιζό μοιάζει να αφήνει αναπάντητο το ζήτημα της διαδικασίας και του υποκειμένου μέσω των οποίων αυτός ο θεϊκός, υπερβατικός νόμος θα μεταδίδεται ή θα επιβάλλεται στην κοινωνία.

Αντί επιλόγου

Εξετάζοντας – έστω και συνοπτικά – τις ιδέες του Ρουσσώ, του Γκιζό και του Σμιτ σε σχέση με τα ζητήματα της κυριαρχίας και της αντιπροσωπευσης δεν θα μπορούσαμε να μην σταθούμε στη διαχρονικότητα των ζητημάτων αυτών όσο και στη στενή συνάφεια της σκέψης τους με σύγχρονα και άλλα κοινωνικό-πολιτικά ζητήματα κοινωνικής συγκρότησης. Αξίζει να επιστημόνουμε μία θεμελιώδη διαφορά των τριών αυτών υποδειγμάτων όσον αφορά το υποκείμενο της κυριαρχίας έτσι όπως αυτή έχει διαγραφεί από όσα έχουν ήδη παρατεθεί: το συλλογικό υποκείμενο της κυριαρχίας του Ρουσσώ σε αντιδιαστολή με το σαφώς προσωπικό κεντρικό σμιττιανό και το έμμεσα προσωπικό – λαμβανομένης υπ’ όψιν της τοποθέτησής του στο μοναρχικό στρατόπεδο- υπόδειγμα κυριαρχίας του Γκιζό. Αξίζει, επίσης, να σταθούμε στη δυναμική εισαγωγή της έννοιας της κατάστασης έκτακτης ανάγκης από τον Σμιτ, στην εισαγωγή μίας έννοιας που τον διαφοροποιεί πλήρως από τους άλλους δύο και ταυτόχρονα μετατοπίζει το κέντρο βάρους της συζήτησης από το πεδίο της ελευθερίας και της ισότητας και από το πεδίο της ηθικής – κοινό στους Ρουσσώ και Γκιζό- στο ζήτημα της αναπαραγωγής και της συντήρησης του ίδιου του κράτους. Αξίζει, τέλος, να σταθούμε στο γεγονός ότι εν μέρει ο Γκιζό, αλλά κυρίως και κατά κόρον ο Σμιτ, αναφέρονται εκτενώς στα υπαρκτά και δυσεπίλυτα ενδεχομένως ζητήματα τα

¹ Στο ίδιο, σ. 295-296.

² Βλ. την εισαγωγή της Aurelian Craiutu στο Guizot, *The History of the Origins of Representative Government in Europe*, ό.π., σ. ix-x.

οποία συνδέονται με την εφαρμογή της γενικής βούλησης, τη συνύπαρξή της με τις επιμέρους ατομικές βουλήσεις ή τις στρεβλώσεις της που προκύπτουν από την αντιπροσώπευσή της προκειμένου να την αντικαταστήσουν με τα δικά τους υποδείγματα. Αντίθετα, ο Ρουσσώ αναγνωρίζει ότι πράγματι δεν υπάρχει και δεν είναι δυνατό να υπάρξει αληθινή δημοκρατία¹ αλλά αναγνωρίζοντας αυτό δεν επιδιώκει ούτε την απαξίωσή της ούτε την αντικατάστασή της· επιδιώκει να κεντρίσει την προσοχή και την επαγρύπνηση των συμπολιτών του προκειμένου να την περιφρουρούν όπως απαιτείται, διότι για τον Ρουσσώ είναι «[κ]αλύτερα μια ελευθερία γεμάτη κινδύνους, παρά μια ήσυχη σκλαβιά».²

¹ Ρουσσώ, *ό.π.*, σ. 124.

² Στο *ίδιο*, σ. 126.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
‘ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ’

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ 2015-2016

Αφιερωμένη στη μνήμη
του καθηγητή Σταύρου Ιωαννίδη

Επιμέλεια

δρ. Χρύσα Τζαγκαρουλάκη

Κείμενα

*Αθανάσιος Αγγελίδης, Γιάννης Αντωνόπουλος, Κώστας Δημητρίου,
Γιάννης Κτενάς, Αλέξανδρος Μακρής, Δήμητρα Μαρέτα,
Έρτα Μάρτα, Μαρία Μούρτου-Ταραδεισοπούλου,
Δημήτρης Μπέκας, Άννα Μπουλουχούρη, Ουρανία Παπαδοπούλου,
Ευφροσύνη Παυλογεωργάτου, Βασιλική Τσώτσου,
Φίλιππος Χαλκιάς, Λευτέρης Χουντουλίδης*

Αθήνα 2016